

DAGMAR ŠAFRÁNKOVÁ

Pedagogika

2., AKTUALIZOVANÉ A ROZŠÍŘENÉ VYDÁNÍ

PEDAGOGIKA

*Poděkování patří především mému synovi MUDr. Martinu Čábalovi
za nezištnou pomoc a zpracování obrazových komponent v publikaci.*

*Dále děkuji redakci nakladatelství Grada Publishing, a.s.,
paní šéfredaktorce Mgr. Gabriele Plickové
a redaktorkám PhDr. Daně Pokorné a PhDr. Jaroslavě Hájkové,
za trpělivou a vstřícnou spolupráci.*

*Děkuji též milému kolegovi PhDr. Josefu Levému, jeho žákům
a Mgr. Lence Rapantové za obrazový podklad pro obálku této publikace.*

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Šafránková, Dagmar, 1963-

Pedagogika / Dagmar Šafránková. -- 2., aktualizované a rozšířené vydání.

-- Praha : Grada, 2019. -- 1 online zdroj

Částečně souběžný anglický text

Obsahuje bibliografie a rejstřík

ISBN 978-80-271-1189-3 (online ; pdf)

* 37.01 * 37.012 * 37.013.77 * 37.013.42 * (075)

- pedagogika
- pedagogický výzkum
- pedagogická diagnostika
- sociální pedagogika
- učebnice

37 - Výchova a vzdělávání [22]

37.016 - Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

DAGMAR ŠAFRÁNKOVÁ

PEDAGOGIKA

Pedagogika

2., AKTUALIZOVANÉ A ROZŠÍŘENÉ VYDÁNÍ

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Vydání odborné knihy schválila vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

PhDr. Dagmar Šafránková (Čábalová), Ph.D.

PEDAGOGIKA

2., aktualizované a rozšířené vydání

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 7411. publikaci

Recenzoval:

prof. PhDr. Zdeněk Kolář, DrSc.

Ilustrace:

MUDr. Martin Čábal a archiv autorky

Odpovědná redaktorka PhDr. Jaroslava Hájková

Sazba a zlom Milan Vokál

Zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 368

2. vydání, 2019

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2019

Cover Photo © Josef Levý, Lenka Rapantová, 2019

ISBN 978-80-271-1190-9 (ePub)

ISBN 978-80-271-1189-3 (pdf)

ISBN 978-80-247-5511-3 (print)

Obsah

Předmluva	9
1. Pedagogika jako věda o člověku	13
Úvod	13
1.1 Znaky pedagogiky jako vědy	14
1.2 Historický kontext vývoje pedagogiky jako vědy	15
1.3 Předmět pedagogiky	27
1.4 Struktura pedagogických disciplín	29
1.5 Základní pedagogické kategorie	35
<i>Závěr a shrnutí</i>	41
<i>Použitá a doporučená literatura</i>	42
2. Výchova jako cesta k porozumění sobě a druhým	44
Úvod	44
2.1 Základní východiska výchovy	46
2.1.1 <i>Historická východiska a výchova</i>	46
2.1.2 <i>Vybraná filozofická východiska a výchova</i>	47
2.1.3 <i>Další východiska výchovy</i>	49
2.2 Výchova a její procesuální pojetí	53
2.2.1 <i>Výchovný proces a jeho systém</i>	54
2.2.2 <i>Cíle výchovy</i>	55
2.2.3 <i>Podmínky výchovy</i>	59
2.2.4 <i>Prostředky výchovy</i>	61
2.2.5 <i>Výsledky výchovy</i>	62
2.3 Pojetí subjektu a objektu ve výchově a způsob výchovy	64
2.4 Výchova jako proces humanizace člověka	69
2.5 Výchova na prahu třetího tisíciletí	74
2.5.1 <i>Výchova a její perspektivy v digitalizované společnosti</i>	80

	<i>Závěr a shrnutí</i>	86
	<i>Použitá a doporučená literatura</i>	87
3.	Inovace a změny ve výchově a vzdělávání	90
	Úvod	91
3.1	Inovace ve výchově a vzdělávání	91
3.2	Změny ve vzdělávání a výchově v české škole	94
	3.2.1 <i>Kurikulární souvislosti a transformace obsahu vzdělávání</i>	101
3.3	Výchova a vzdělávání v pojetí vybraných modelů škol	105
	3.3.1 <i>Model školy orientovaný na učivo a učitele, transmisivní model školy</i>	107
	3.3.2 <i>Model školy orientovaný na žáka, konstruktivní model školy</i>	110
3.4	Inkluzivní škola a vzdělávání jako cesta k respektování odlišností a práv každého dítěte	114
	<i>Závěr a shrnutí</i>	120
	<i>Použitá a doporučená literatura</i>	122
4.	Úvod do pedagogického výzkumu a základy pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka	124
	Úvod	125
4.1	Pedagogický výzkum a jeho analýza	126
	4.1.1 <i>Typologie pedagogického výzkumu</i>	134
4.2	Výzkumné metody v pedagogickém výzkumu	138
	4.2.1 <i>Metoda pozorování</i>	138
	4.2.2 <i>Interview (metoda rozhovoru)</i>	143
	4.2.3 <i>Metoda dotazníku</i>	147
	4.2.4 <i>Další metody pedagogického výzkumu</i>	151
4.3	Pedagogicko-psychologická diagnostika žáka	162
	4.3.1 <i>Pedagogicko-psychologická diagnostika a její průběh</i>	166
	4.3.2 <i>Vybrané oblasti pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka</i>	170

4.3.3	<i>Pedagogicko-psychologická diagnostika žáka a individuálně vzdělávací plán (IVP)</i>	173
	<i>Závěr a shrnutí</i>	178
	<i>Použitá a doporučená literatura</i>	180
5.	Výukový proces a pedagogické projektování	182
	Úvod	183
5.1	Výukový proces jako systém prvků a vztahů	183
5.1.1	<i>Kategorie cíle ve výukovém procesu</i>	186
5.1.2	<i>Obsah (učivo) jako činitel výuky</i>	190
5.1.3	<i>Vzájemný vztah učitele a žáků ve výuce</i>	197
5.1.4	<i>Prostředky ve výuce se zaměřením na metody a formy výuky</i>	204
5.1.5	<i>Proces výuky jako společné objevování</i>	210
5.1.6	<i>Podmínky výuky</i>	222
5.2	Pedagogická evaluace v teorii a praxi výuky se zaměřením na školní hodnocení	224
5.3	Prostředky a formy školního hodnocení	229
5.3.1	<i>Hodnocení známkou (klasifikace) jako součást školního hodnocení žáka</i>	231
5.3.2	<i>Slovní hodnocení žáka a jeho význam</i>	232
5.3.3	<i>Sebehodnocení žáka</i>	235
5.3.4	<i>Další formy a prostředky školního hodnocení</i>	238
5.4	Pedagogické projektování v procesu výuky	244
	<i>Závěr a shrnutí</i>	248
	<i>Použitá a doporučená literatura</i>	250
6.	Základní otázky sociální pedagogiky	254
	Úvod	255
6.1	Sociální pedagogika jako moderní pedagogická disciplína	255
6.2	Proces socializace a výchova	262
6.3	Vliv a funkce „prostředí“ ve výchově	266
6.3.1	<i>Přirozená prostředí a výchova</i>	269

6.3.2	<i>Prostředí školy a dalších výchovných zařízení ve vztahu k výchově</i>	284
6.4	Sociální a pedagogická komunikace a interakce	302
	<i>Závěr a shrnutí</i>	308
	<i>Použitá a doporučená literatura</i>	310
	Závěr	312
	Conclusion	314
	Přílohy	316
	Seznam obrázků a tabulek	351
	<i>Seznam obrázků</i>	351
	<i>Seznam tabulek</i>	353
	Literatura	354
	Rejstřík	362

Předmluva

*„Cit a vůle jsou v člověku vedle rozumu činitelé svéprávní, v nich
jest dán podnět všeho jednání, jich musí dbáti proto v první
řadě promyšlená výchova.“*
(F. Drtina, 1925, s. 21)

Vážení čtenáři,
publikaci, kterou právě s určitou zvědavostí otevíráte, slouží k základní orientaci v pedagogice jako moderní vědě. Je v pořadí druhým, upraveným a doplněným vydáním a stále zachovává prvotní koncepci knihy jako učebnice základů pedagogiky s úvodem do sociální pedagogiky a pedagogického výzkumu a diagnostiky žáka. Je určena především studentům středoškolského pedagogického vzdělávání a studujícím učitelství na pedagogických i jiných fakultách, ale také začínajícím učitelům, vychovatelům a všem ostatním, kteří mají touhu po vědění a putování pedagogickou teorií a praxí.

Publikace vychází nejen z vlastní pedagogické zkušenosti a studia autorky, ale opírá se o celou řadu kvalitních pedagogických prací soudobých odborníků z oblasti obecné pedagogiky, dějin pedagogiky, obecné didaktiky, pedagogického výzkumu, pedagogické diagnostiky a sociální pedagogiky. Druhé vydání knihy také reaguje na současné proměny výchovy a vzdělávání v souvislosti s Koncepty Průmysl 4.0 a Práce 4.0 tím, že jsou zařazeny nové informace, které diskutují nezbytnost změn v tomto ohledu.

Výchova a vzdělávání člověka patří mezi nejtěžší úkoly, které kdy byly svěřeny rodičům, pedagogům a vychovatelům. Nestačí nám pouhé vědomí odpovědnosti za výchovu mladého člověka a dalších generací. Je nezbytně nutné velmi dobře poznat hlavní podmínky a důsledky výchovy a vzdělávání, které budou rozvíjet a respektovat každého jedince a jeho potřeby a nestanou se pouhou drezúrou a manipulací v pedago-

gickém procesu. Humanizující a provázející výchova pak bude cestou k sebevýchově člověka a k jeho uplatnění v současné společnosti.

Hlavním cílem učebnice není pouhé operativní zvládnutí teoretického poznání z oblasti výchovy a vzdělávání, ale především hledání jeho smyslu a vývoje v různých kontextech, porozumění pedagogice jako vědě o člověku a jejím proměnám v 21. století (i v souvislosti s digitalizací světa práce a vzdělávání), samostatné a kritické hodnocení změn, inovací a situací v pedagogickém procesu. Hlavním smyslem publikace je umožnit čtenáři orientovat se v pedagogických pojmech, procesech a situacích, poukázat na problémy a řešit nedostatky v současné pedagogické praxi s určitou dávkou pedagogického optimismu.

Tato publikace umožňuje čtenářům klást si otázky, vidět nové problémy a objevovat nová řešení ve výchově a vzdělávání. Zároveň otevírá prostor pro praktickou aplikaci teoretického vědění v pedagogické praxi. Současně umožňuje čtenářům hledat a nacházet cestu k sobě samému a k druhým lidem v tomto světě, vytváří předpoklady pro přemýšlení o učiteli jako reflektujícím praktikovi ve výchově a vzdělávání.

Struktura každé kapitoly publikace zahrnuje cíle kapitoly, úvod do tématu, analýzu tématu (hlavní část textu), závěry a shrnutí. Každá podkapitola je uzavřena otázkami a úkoly, které umožňují propojení teoretického poznání s pedagogickou praxí. V závěru každé kapitoly je také uvedena použitá a doporučená literatura. Text v učebnici je doplněn obrázky, tabulkami, přílohami a praktickými příklady, které zvyšují přehlednost a zajímavost jednotlivých pedagogických témat.

Publikaci lze teoreticky rozdělit na tři hlavní části, které mapují pedagogické poznání z oblasti obecné pedagogiky a didaktiky, z oblasti pedagogického výzkumu a diagnostiky žáka a konečně z oblasti sociální pedagogiky. Některé problémy mohou být vzhledem k rozsahu učebnice a její propedeutické funkci pouze naznačeny. Proto v závěru knihy uvádíme seznam odborné literatury, který může čtenáři posloužit k hlubšímu studiu pedagogických problémů.

V první (hlavní) části publikace analyzujeme pedagogiku jako moderní společenskou vědu (první až třetí kapitola). Představujeme základní historická východiska a osobnosti, které ovlivnily vývoj pedagogiky

jako vědy o člověku. Zabýváme se základními pedagogickými pojmy. Objasňujeme strukturu pedagogických disciplín a vztah pedagogiky k jiným společenským vědám. Analyzujeme proces výchovy a vzdělávání jako systém, cestu k porozumění sobě a druhým a jako proces reagující na současné změny v digitalizované společnosti. Předkládáme různá pojetí cílů, podmínek, prostředků, aktérů a výsledků v systému výchovy. Zabýváme se změnami, problémy a inovacemi výchovy v 21. století, které jsou důležité pro určité modely škol, ale i pro budoucnost výchovy, vzdělávání a práce v měnících se podmínkách současné společnosti. Věnujeme se také otázkám obsahové transformace a řešení změn kurikula. Poukazujeme na změny současného školského systému ve smyslu společného vzdělávání včetně záležitostí spojených s inkluzivním vzděláváním dětí se speciálně vzdělávacími potřebami.

Předkládáme jeden z různých pohledů na výukový proces jako na systém prvků a vztahů (otázky spojené s formulací cílů, obsahem učiva, výukovými metodami a formami, aktéry výuky a pedagogickou evaluací v pedagogickém procesu). Nabízíme určitá doporučení k pedagogickému projektování, plánování výuky (pátá kapitola) včetně nezbytných změn výukového procesu ve smyslu integrované, kooperativní a badatelské výuky.

Druhá část učebnice je věnována pedagogickému výzkumu a základům pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka (čtvrtá kapitola). Zde objasňujeme význam pedagogického výzkumu v teorii a praxi současné školy. Zabýváme se typologií a plánováním pedagogického výzkumu, výzkumnými metodami vhodnými pro učitele a vychovatele a stručně také takzvaným akčním výzkumem. Poukazujeme na nezbytnost etiky, odpovědnosti a důvěryhodnosti výzkumu. Dále představujeme vybrané oblasti pedagogicko-psychologické diagnostiky, bez které nelze kvalitně plánovat, realizovat a reflektovat proces výchovy a vzdělávání. Zejména poukazujeme na důležitý vztah pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka a individuálně vzdělávacího plánu ve výuce u dětí se speciálně vzdělávacími potřebami.

Poslední část publikace je věnována základním otázkám sociální pedagogiky, neboť výchova a proces socializace jedince jsou napros-

to nemyslitelné bez vztahu k životnímu a sociálnímu prostředí. V této části společně s odborníky na sociální pedagogiku (Klapilová, Kraus, Procházka a další) objasňujeme vliv přirozených a institucionálních prostředí na výchovu jedince. Zároveň zde poukazujeme na změny cílů a funkcí školy a pojetí rodiny v souvislosti s digitalizací vzdělávání, práce a společnosti.

Byli bychom rádi, kdyby na pojetí a obsah této publikace bylo nahlíženo jako na jeden z možných a otevřených přístupů k představení základních problémů a otázek pedagogiky.

Přejeme čtenářům, aby zde nacházeli mnoho zajímavého a také mnoho podnětného k vlastním úvahám nad současnou výchovou a vzděláváním v kontextu současné proměny společnosti i světa.

Dagmar Šafránková (Čábalová)

1. Pedagogika jako věda o člověku

Cíle kapitoly

Student/ka po prostudování kapitoly dokáže:

- analyzovat pedagogiku jako vědu;
- pochopit historické souvislosti ve vývoji pedagogiky jako vědy;
- definovat základní pedagogické kategorie a pojmy, jako je výchova, vzdělávání, vzdělání;
- vysvětlit vztah pedagogiky k jiným vědeckým disciplínám;
- zdůvodnit význam pedagogiky pro současnou školskou i společenskou praxi.

Úvod

„Moudrý muž vyučuje své žáky tak, že je vede, ale nevtlačí; pobízí je vpřed, ale netlačí; otevírá jim cestu, ale nepřivádí je k cíli... Dobrým učitelem můžeme nazvat takového muže, který podněcuje své žáky k samostatnému myšlení.“

(Konfucius)

Tato kapitola je vstupní branou k pochopení pedagogiky jako vědní disciplíny. Může vám pomoci orientovat se teoreticky i prakticky v základních pedagogických pojmech a problémech. Čeká na vás cesta hledání

a poznávání pedagogiky jako moderní vědy, jejích základních kategorií, procesů a vztahů. Na této nelehké cestě budete objevovat i nacházet z oblasti pedagogiky jako vědy mnoho nového. Dobrá pedagogická práce znamená překonávání sama sebe, vlastních stereotypů, vlastních názorů na základě hlubšího poznání výchovy a vzdělávání. Výchovná práce totiž vyžaduje naše stálé sebevzdělávání, bez kterého bychom těžko obstáli před svými žáky, před měnící se realitou a školou i současným digitalizovaným světem a vzděláváním.

1.1 Znaky pedagogiky jako vědy

Pedagogika je jednou ze společenskovědních disciplín. Zkoumá důležité skutečnosti záměrného ovlivňování vývoje osobnosti člověka, jako jsou například výchova, vzdělávání, výuka, obsah učiva, učení, školské systémy. Ve své podstatě je pedagogika vědou, která má všechny znaky moderní vědy: vymezený předmět zkoumání, teoretický systém, soubor metod a postupů zkoumání vymezeného předmětu, vazby s jinými vědami a také velmi rozvětvenou institucionální základnu.

V tomto smyslu pedagogika zcela odpovídá povaze moderní vědy a **má tyto znaky:**

- **předmět zkoumání**, kterým je **výchova, vzdělání, vzdělávání** člověka;
- **teoretický systém**, který zahrnuje odůvodněný systém výpovědí týkající se objektivního poznání procesů a jevů pedagogické reality;
- **soustavu metod** teoretické i empirické povahy, které svou podstatou odpovídají postupům kvalitativního i kvantitativního výzkumu;
- **širokou institucionální základnu** od kateder pedagogiky po vysokoškolské instituce.

Pedagogika se dále vyznačuje tím, že aplikuje své poznání do praxe. Tím ovlivňuje a řeší výchovné jevy a procesy v podmínkách pedagogické a společenské reality.

Základní otázky pedagogiky se po staletí řešily ve spojitosti s jinými obory, především v rámci filozofie. Také v současnosti se v rámci filozofie (zejména ve filozofii výchovy) řeší velmi důležité pedagogické otázky, například postavení člověka v současné společnosti a světě, otázky spojené s pojetím humanismu, pojetím člověka a práce, vztahu přírody a člověka, pochopení vztahu člověka a hledání sama sebe apod.

Vývoj pedagogiky jako vědy značně ovlivnilo pedagogické myšlení osobností našich a světových dějin, jako byli J. A. Komenský, J. J. Rousseau, J. Locke, J. H. Pestalozzi, J. F. Herbart, O. Chlup, L. N. Tolstoj, kteří svými nejvýznamnějšími klasickými díly přispěli k rozvoji novověké pedagogiky (stručně některé z nich uvádíme v podkapitole 1.2).

1.2 Historický kontext vývoje pedagogiky jako vědy

V této podkapitole stručně uvádíme historické momenty pedagogického myšlení klasiků dějin pedagogiky, které výrazně ovlivnily vývoj pedagogiky jako vědy. K detailnímu pochopení vývoje pedagogického myšlení doporučujeme studium historických pramenů a odborné literatury z oblasti dějin pedagogiky (Cipro, 2000; Váňová, 2003; Kasper, Kasperová, 2008, apod.).

Ke konstituování (utváření) pedagogiky jako svébytného vědního oboru velice významně přispěl učenec, učitel národů, filozof, biskup jednoty bratrské **Jan Amos Komenský** (1592–1670) (obrázek 1). Komenský svými pedagogickými myšlenkami a spisy položil pevné základy novověké pedagogice jako systematické vědě o výchově dětí a mládeže. Jeho koncepce vzdělávací soustavy mohou být inspirací pro demokratické a humanistické pojetí pedagogické reality. Komenského pedagogika je cestou práva jedince na výchovu a vzdělávání a také cestou společenské nápravy, jejímž základem je pomoci člověku rozvinout plné lidství.

K nejvýznamnějším Komenského spisům, které výrazně ovlivnily vývoj pedagogiky jako vědy, patří zejména: *Didaktika*, *Informatorium školy mateřské*, *Svět v obrazech*, *Brána jazyků otevřená*, *Škola hrou*, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Těmito a dalšími spisy Komenský přispěl k rysům současné humanistické pedagogiky, která respektuje přirozený vývoj dítěte, jeho potřeby, schopnosti a osobnostní charakteristiky. V jeho pedagogických myšlenkách najdeme realističnost a názornost pedagogiky, uvědomíme si důležitost pedagogických zásad a individuálního přístupu ke každému dítěti. Podstatou Komenského pojetí výchovy je systematičnost, názornost, postupnost a harmonizace žákových schopností s cíli výchovy (cesta ke zbožnosti vede přes moudrost a mravnost), propojení rozumových, jazykových a praktických schopností žáka při učení.

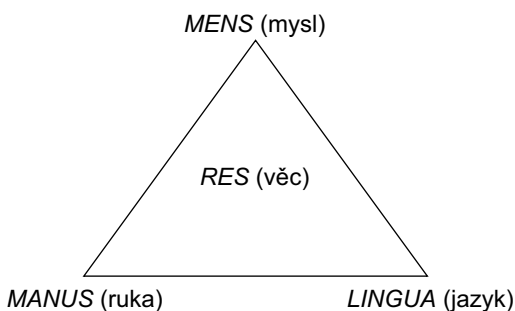

„Moudře řekl, kdo k schválení škol řekl,
že jsou ‚humanitatis officinae‘, dílny lidí;
tím se zajistě školám pravý jejich cíl, pra-
vá povinnost právě vyjadřuje, lidi lidmi
dělati.“

(J. A. Komenský, *Didaktika*, kap. X, 1953)

Obr. 1 Jan Amos Komenský

Z následujícího obrázku 2 vyplývá důležitost postupů a principů při učení žáka: učení vychází od věcí, ne od slov. Je v něm zdůrazněn princip názornosti, přirozenosti a postupnosti.

Obr. 2 Komenského trojúhelník vědění

Neméně důležitou myšlenkou je Komenského pojetí celoživotního vzdělávání a výchovy jako nezbytných součástí lidského života.¹ Zde doporučujeme nahlédnout do Komenského díla *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, jejíž součástí je *Pampaedie (Vševýchova)*, ze které pochopíme Komenského představu o vztahu mezi vývojem jedince (etapami jeho života od narození až po stáří a smrt) a principy a obsahem výchovy a vzdělávání. Za zmínku stojí také Komenského otázky všenápravy lidstva a člověka ve vztahu k prvotní výchově dítěte a k oblasti rodinné výchovy.

„... V mravích pak a cnostech učeny býti mají malé dítky:

1. Středmosti, aby zvykaly podlé potřeby přirozené jísti a píti; nad potřebu pak nepřecpávati a nepřelévati se.
2. Švárnosti, aby v jídle, pítí, šátkách a všelikým ošetřováním těla mravů dobrých užívati zvykaly.
3. Šetrnosti k starším a pozoru na jejich činy, řeči i každé pohledění.
4. Jdoucí odtud skutečné poslušnosti u předložených, tak aby každému hlasnutí na poskoku býti uměly.

¹ Výchova a vzdělávání jedince od předškolní pedagogiky až po andragogiku a gerontopedagogiku.

5. *Náramně potřebné jest učiti je pravdomluvnosti, aby všecy jejich řeči bývaly, jakž Kristus poroučí, co jest, jest, co není, klamům pak a mluvení jinak, než jest, aby ani opravdu, ani žertem nezvykaly.*
6. *Spravedlnosti ať se učí, na cizí věci nesáhati, nebráti, nekrásti, nepřekrývati, na vzdoru nic nečiniti.*
7. *Dobré jest také zvykati pracovitosti; zahálky pak utíkati.*
8. *Učení býti mají ne jen mluvit, ale i mlčeti, kde potřeba; jako v čas modlení, a když starší mluví etc.*
9. *Trpělivosti a ustupování své vůle mohou také přiučování býti, tak aby hned z maličkosti, než se cášně vkoření, vládnouti sebou zvykali.*
10. *Ochotnost k službě starším pěkná jest mládeže ozdoba: protož k té také hned z dětinství cvičení býti mají.*
11. *Půjde za tím zdvořilost obyčejů, aby uměli vlidně se míti, pozdravovati, děkovati, ruky podávati, pokloniti se, dá-li se jim co, poděkovati etc.*
12. *Avšak to aby nebylo drze, s nějakými plachými a divokými trhy, vážnosti také v gestích a povahách zevnitřních učení býti mají, aby sobě rozvážlivě, stydlivě a šetrně ve všem počínati hleděli ...“*
(J. A. Komenský, *Informatorium školy mateřské*, kap. IV)

Význam rodiny ve výchově a celkově důraz na výchovu dítěte v předškolním období je důležitým momentem v procesu utváření jeho posto-
jů, hodnot a hodnotového systému.

V pedagogických úvahách Komenského lze najít řadu námětů k sou-
časnému pojetí výchovy a vzdělávání. Jistě zajímavou myšlenkou (kromě
dalších) je, „... aby si každý žák zvykal být současně učitelem“ (J. A. Ko-
menský, *Didaktika analytická*, III. část, 2004, s. 64).

Učení pomocí „žákovských učitelů“ vede podle Komenského nejen
k rozšíření znalostí žáků, ale i k jejich motivaci (něco naučíme druhé),
k efektivnějšímu pochopení učiva (od spolužáků se často naučíme více
než od učitelů) a také k rozvoji komunikace, spolupráce a seberealizace.
Současně vede k rozvoji samotného učitele.

Komenského pedagogické i filozofické myšlenky vždy budou vhod-
nou příležitostí ke studiu a pochopení zákonitostí výchovy, vzdělávání
a etického rozměru světa.

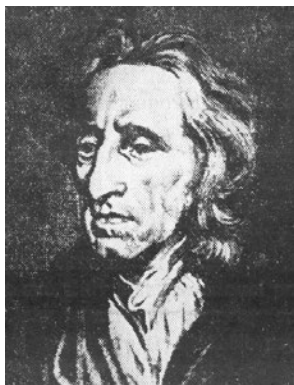
Vývoj pedagogiky jako samostatné vědy je spojen s řadou dalších významných myslitelů a pedagogů, například s J. Lockem, J. J. Rousseauem, J. H. Pestalozzím, J. F. Herbartem a dalšími.

John Locke (1632–1704) (obrázek 3), anglický myslitel, filozof a pedagog (obrázek 3), který ve svých pedagogických úvahách zdůraznil zejména individuální výchovu mladého gentlemana a důležitost osobnosti vychovatele, ovlivnil pedagogické myšlení spisem *Několik myšlenek o výchově* (*Some Thoughts Concerning Education*, 1693). V tomto díle je popisována výchova dětí z vysokých společenských vrstev, výchova šlechtice-gentlemana, respektující individuální zvláštnosti dítěte s cílem poskytnout užitečné vědomosti, tělesnou zdatnost a mravní hodnoty. V Lockově filozofii se setkáváme s myšlenkou latinsky zvanou *tabula rasa* („čistá tabule“, „prázdná, nepopsaná deska“). Tím je míněno, že ve vědomí dítěte není po narození vrozených představ a idejí a jeho „duše“ je nepopsanou deskou, do které se otiskuje veškeré poznání. Často je Lockovi vytýkáno, že se zabýval pouze výchovou šlechticů, přestože se snažil ve svých teoretických návrzích zohlednit i výchovu dětí chudiny. Navrhoval zřídit takzvané *working schools* – pracovní školy, které měly být zřizovány obcemi. Základem výchovy a vzdělávání v těchto školách měly být pracovní činnosti, náboženství a morálka. Tento návrh byl oceněn a podobné školy zřizovány až za sto let (Cipro, 2001).

J. Locke charakterizoval hlavní úkol výchovy slovy:

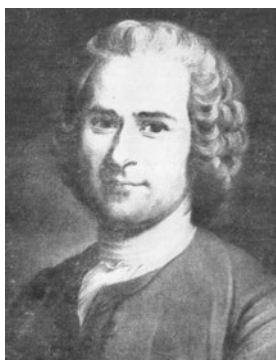
Kdo našel cestu, jak zachovati ducha dětského bystrým, činným a volným, a přece zároveň zdržeti jej mnoha věcí, po nichž dychtí, a přiměti jej k věcem, které se mu přičítí; kdo ví, pravím, jak smířit tyto zdánlivé rozpory, ten dle mého mínění objevil tajemství výchovy.“

(Cipro, 2001, s. 302–303)

Obr. 3 John Locke

Dalším neopomenutelným klasikem, který ovlivnil vývoj pedagogiky jako vědy, byl **Jean Jacques Rousseau** (1712–1778) (obrázek 4). Byl to francouzský myslitel, pedagog a filozof, jehož stěžejním dílem s pedagogickým odkazem je výchovný román *Emil* (1762). Rousseau v něm zdůrazňoval: přirozenou a svobodnou výchovu, respekt k individuálním schopnostem a potřebám dítěte (dítě jako bytost *sui generis*), chápání dítěte jako subjektu výchovy, výchovu „dobrého člověka“, význam činnosti a aktivity dítěte pro jeho psychický rozvoj.

„... Nedávejte chovanci žádného pravidla slovy; musí zjednati si pravidlo to sám zkušeností; neukládejte mu žádného trestu, nebo neví, co jest to chybovati“ nedejte se nikdy prositi o odpuštění, nebo nemůže vás urazit. Jsa zbaven vši mravnosti při svých činech, nemůže učiniti ničeho, co by bylo mravně zlým a co by zasluhovalo trestu neb pokárání.“

(J. J. Rousseau, *Emil*, Kniha druhá.

In: Váňová a kol., 2003, s. 195)

Obr. 4 Jean Jacques Rousseau

Mezi významné pedagogy a myslitele, kteří ovlivnili pedagogické myšlení a vývoj novověké pedagogiky, patří také **Johann Heinrich Pestalozzi** (1746–1827) (obrázek 5), švýcarský pedagog a spisovatel (obrázek 5), který ovlivnil pedagogiku zejména v oblasti teorie elementárního vzdělávání, zdůrazňoval propojení vyučování s prací. Svou pedagogickou činností položil základy výchovy a vzdělávání v oblasti náhradní rodinné péče. Společným průsečíkem Pestalozziho pedagogického myšlení je všestrannost a systematickост výchovy podněcující přirozenou aktivitu dítěte. Stěžejními díly zdůrazňujícími principy „rozvíjejícího vyučování“ a propojení výuky a práce (včetně vytvoření pomůcek a metodik elementárního vyučování) jsou spisy: *Jak Gertruda učí své děti* (*Wie*

Gertrud ihre Kinder lehrt, 1801) a román *Linhart a Gertruda* (*Lienhard und Gertrud*, 1781). Zejména v díle *Jak Gertruda učí své děti* (jde o soubor čtrnácti dopisů) jsou zdůrazněny tři základní prostředky výchovy: **číslo – forma – řeč**.

Výchova, vzdělávání, výuka i učení žáka podle Pestalozziho vycházejí ze znalosti psychiky dítěte, z respektování jeho vývojových zvláštností a z propracovanosti didaktiky a metodiky ve vyučování. Některé Pestalozziho myšlenky se staly inspirací pro J. F. Herbarta a jeho teorii „výchového vyučování“.

„... Usuzuji tedy: číslo, forma a řeč jsou dohromady základními vyučovacími prostředky proto, že se celý souhrn všech vnějších vlastností předmětu sjednocuje v okruhu svého obrysu a v poměru svého čísla a že se řeči stávají majetkem našeho vědomí. Umění musí tedy učinit neměnným zákonem jejich vzdělávání: vycházet z tohoto trojího základu a působit k tomu:

1. Aby se děti naučily dívat se na každý vnímaný předmět jako na jednotu, tj. jako na předmět oddělený od toho, s čím je zdánlivě spojen,
2. aby se naučily poznávat formu každého předmětu, tj. jeho míru a poměr,
3. a aby byly co nejdříve seznamovány s celým rozsahem slov a názvů všech předmětů, které poznaly.“

(J. H. Pestalozzi, *Jak Gertruda učí své děti*, Dopis šestý. In: Váňová a kol., 2003, s. 162)

Obr. 5 Johann Heinrich Pestalozzi

K velmi originálním pedagogům, kteří ovlivnili vývoj pedagogiky jako vědy, patřil **Johann Friedrich Herbart** (1776–1841) (obrázek 6). Svůj pedagogický systém opíral o etiku a psychologii, což se velmi zřetelně odrazilo v jím stanovených cílech a metodice výchovy. Herbart vytvořil pedagogický systém založený na principech „výchovného vyučování“.

Základní principy jeho systému vycházejí:

- z psychologie (prostředky výchovy);
- z etiky (cíle výchovy);
- z teoretické pedagogiky (možnosti a prostředky výchovy, instituce výchovy);
- z praktické pedagogiky (poznání a vedení, vyučování a mravní výchova).

Herbartovým přínosem pro pedagogiku je zdůrazňování motivace žáků ve výuce, propojenosti učitelových a žákovských činností ve vyučování, významu vzdělávání učitelů a jejich přípravy na výchovu a vzdělávání.

„... Vzdělávání tedy musí kromě prvků poskytnout způsob a dovednost, jak jich používat.“
(J. F. Herbart, *Obecná pedagogika* vyvozená z cíle výchovy, 1806. In: Dittrich, P. a kol., 1984, s. 59)

Obr. 6 Johann Friedrich Herbart

Vzhledem k tomu, že v předchozím textu uvádíme zejména pedagogy mužského pohlaví, je zapotřebí představit pedagogické myšlenky alespoň

jedné z žen významných pro pedagogiku a tou je **Maria Montessori** (1870–1952) (obrázek 7), italská pedagožka a lékařka (první v Itálii), která patřila k velmi významným osobnostem reformního pedagogického hnutí. Vzhledem k jejímu medicínskému vzdělání je ve výchově patrný bio-psychologický aspekt (sociální aspekt byl spíše na okraji zájmu). Dále pak nalezneme v jejím díle odklon od autokratického modelu k pedocentrické orientaci (k osvobození dítěte, dítě středem pozornosti ve výchově a vzdělávání).

„Pomoz mi, abych to dokázal sám...”

Obr. 7 Maria Montessori

Montessori se zpočátku věnovala výchově a vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami (zejména s mentálním postižením) a metodiku práce s těmito dětmi posléze uplatnila u dětí zdravých.

Její metodická práce s dětmi, zejména v předškolním věku, a zkušenosti, které získala z výzkumu v Římě v útulku – takzvaný Dům dětí (*Casa dei Bambini*) – se označují jako „*fenomén Montessori*“ (Cipro, 2000). Hlavním rysem této výchovy je dětská hra a práce s didaktickým (senzorickým) materiálem, který vede k plnému soustředění a uspokojení dítěte ze zajímavé aktivity.

Montessori šířila své myšlenky a získávala zkušenosti také za hranicemi Itálie (USA, Velká Británie, Holandsko, Indie apod.). Následně pak v roce 1908 založila za účelem šíření své pedagogické práce (včetně metodiky, forem, principů výchovy a vzdělávání) sdružení Opera Monte-

ssori, které dodnes (pod názvem Opera Nazionale Montessori) poskytuje informace, metodické materiály, knihy.

Pedagogickou práci a výzkumy uvedla Montessori (kromě jiných pedagogických prací) v díle *Metoda vědecké pedagogiky (Il Metodo della Pedagogia Scientifica applicato all'educazione infantile nelle case dei bambini)*, vydaném v roce 1909. Kniha byla přeložena do řady jazyků včetně češtiny. Doporučujeme všem zájemcům nahlédnout do tohoto díla, aby koncepčně pochopili pedagogický systém M. Montessori.

Základem její pedagogiky je **objevování dítěte**: „... *Důsledky udušení spontánní aktivity v samých počátcích dětského jednání jsou nedozírné: bezpochyby je to sám život, který udušíme. Lidství, které se projevuje v dětském věku tak, jako se slunce ukazuje na úsvitu, by mělo být nábožně respektováno; jestliže nějaký výchovný akt může být účinný, je to pouze ten, který se snaží přispět k plnému rozvinutí života.*“ (Cipro, 1984, s. 299)

Mezi základní principy pedagogiky M. Montessori, jejichž uplatňování ve výchově a vzdělávání dětí je velmi důležité, patří:

- **respektující přístup** (partnerský přístup k dítěti založený na úctě, porozumění, respektu a lidské důstojnosti);
- **svoboda volby** (založená na volbě aktivity dítětem a jeho vnitřní motivaci – co budu dělat, s kým, kdy a kde, ale za koordinace učitelem);
- **senzitivní fáze k učení** (rozpoznání a respektování senzitivního období vývoje dítěte dle jeho potřeb a zájmu o určitou činnost);
- **polarizace pozornosti** (koncentrace a soustředěnost dítěte na aktivitu, včetně jejího opakování do nasycení potřeb v závislosti na věku, podnětném prostředí a event. nabídce intervence učitelem);
- **heterogenita dětí** (spojování zejména věkově i genderově smíšených dětí do společných tříd vede k uvědomění si pozice dítěte v rovině mladší–prostřední–starší a k respektování odlišností; rozvíjí efektivnější kooperaci, pomoc, toleranci a podporu druhému);
- **podnětné a připravené prostředí** (věcně, didakticky i motivačně podporující zejména senzomotorické učení).

Uvedené principy jsou pouze základními pilíři pedagogiky M. Montessori. Nebyly by realizovatelné **bez podpory nezávislosti dítěte učitelem, respektování jeho vývojových zvláštností, potřeb a lásky k dítěti**. Významným předpokladem výchovy a vzdělávání v duchu Montessori je učitelova osobnost a jeho vlastnosti (např. trpělivost, upřímnost, vyrovnanost, klid a rozvaha), kompetence, především pedagogicko-didaktická (výuka založená na metodickém postupu: pojmenování–znovupoznání–aktivní ovládání aj.), diagnostická (odhalování senzitivních období dítěte k učení, cílená zpětná vazba, práce s chybou a individuálně vztahové hodnocení dítěte) a sociálně komunikativní (empatie, spolupráce, pomoc, podpora, klidná a respektující komunikace apod.).

Pedagogika M. Montessori nevyřešila, ani nemohla vyřešit, celou škálu výchovy dětí v předškolním věku (zejména nesystematický rozvoj jazykové, etické a estetické složky), ale zdůraznila důležité psychologické aspekty vývoje a učení v tomto období (soustavné hledání a rozvíjení senzomotorické složky učení). Její pedagogiku lze efektivně uplatnit především u dětí předškolního a mladšího školního věku (v mateřské škole a na prvním stupni základní školy).

Chceme-li pedagogiku a metodiku M. Montessori pochopit a aplikovat, není třeba ji uctívat, podstata je ve sledování dítěte-žáka jako svého učitele, v ochraně dítěte a v jeho přirozeném způsobu jednání a umožnění dítěti, aby se samo dokázalo harmonicky rozvíjet.² Každé dítě má v sobě určité tajemství lidské povahy a jeho objevení je obrovským potenciálem pro budoucí život.

M. Montessori bude však patřit k nejvýznamnějším představitelkám pedocentrické výchovy směřující od autokratického modelu výchovy k osobnostně respektující výchově dítěte, k rozvoji svobodné, samostatné a zodpovědné osobnosti.

² Nejde o to, ponechat dítěti naprostou volnost a neomezovat je, z čehož pramení například sobectví, neschopnost se přizpůsobit a nerespektování pravidel soužití lidí, ale o rozpoznání přirozených činností dítěte, které vedou k rozvoji osobnosti, ne k tyranizování okolí.

Otázky a úkoly

1. Na konkrétních příkladech vysvětlíte vztah mezi vědou a pedagogikou.
2. Jaké znaky jsou důležité pro pedagogiku jako vědu? Pokuste se odlišit tyto znaky od jiných věd, např. od sociologie, ekonomie, lékařských věd apod.
3. Které osobnosti dějin pedagogiky přispěly k formování pedagogiky jako vědy a jakým způsobem?
4. Navštivte knihovnu nebo archiv a přečtěte si některé dílo od uvedených historických osobností. Analyzujte ho z pohledu současné moderní pedagogiky školské praxe. Zhodnoťte a podložte argumenty, co je v díle stále aktuální, co naopak překonané pro současnou výchovu a vzdělávání.
5. Pozorně si přečtěte ukázkou z díla J. A. Komenského *Informatorium školy mateřské*, uvedenou v této kapitole. V čem jsou Komenského myšlenky významné pro výchovu dítěte? Pokuste se porozumět historickému textu a vyhledejte odlišnosti ve významu slov od současné češtiny. Pokud si nevíte rady, konzultujte s učitelem českého jazyka.
6. Navažte na předchozí úkol č. 5. Po analýze a porozumění textu navrhněte zásady pro výchovu dítěte v předškolním věku. Využijte jen to, co považujete za důležité z pohledu současné výchovy dětí v rodině, eventuálně v mateřské škole.
7. Zkuste pracovat s informacemi. Zapůjčte si z knihovny dílo J. A. Komenského *Didaktika analytická* a přečtěte si část II. (je o didaktických prostředcích). Písemně zpracujte návrh výchovy a vzdělávání konkrétního dítěte, žáka (včetně věkových zvláštností) a využijte k tomu metody a zásady Komenského.
8. V návaznosti na úkol č. 7 si pozorně přečtěte část III. „O důkladnosti učení“. Pokuste se zhodnotit, které zásady učení jsou důležité pro vás a proč. Poté diskutujte o tom, které zásady byste uplatnili ve výchově a vzdělávání dětí, žáků (včetně žáků se speciálními vzdělávacími potřebami), a uvádějte konkrétní příklady.
9. Vyhledejte ve vámi dostupných zdrojích (v literatuře, na internetu atd.) vysvětlení k pojmu „herbartismus“. Pak hledejte rozdíly, kterými se tento směr odlišuje od pedagogiky J. F. Herbarta.

10. Na základě samostudia (web, knihovny) pedagogického systému M. Montessori navrhnete možnou aplikaci některých prvků do výchovy a vzdělávání dětí předškolního a mladšího školního věku.
11. Společně s učitelem/učitelkou realizujte exkurzi, pedagogickou praxi do vybrané montessoriovské mateřské nebo základní školy. Připravte si otázky k rozhovoru s učitelem těchto škol. Svou zkušenost pak písemně zpracujte a uveďte příklady dobré praxe, které byste chtěli předat vašim spolužákům i dalším učitelům.
12. Navštivte webové stránky asociace Opera Nazionale Montessori (<http://www.operanazionalemontessori.it/>) a pokuste se zjistit, co vše nabízí tato asociace a co vše můžete využít ve své pedagogické práci. Svá zjištění a náměty písemně zpracujte.
13. Dalšími zajímavými stránkami jsou: <https://montessori-ami.org/>. Po jejich navštívení se pokuste zaznamenat, v čem jsou pro vás i učitelství inspirativní.
14. Prostudujte si některé dílo Marie Montessori (např. *Absorbující mysl* nebo *Objevování dítěte*) a pokuste se navrhnout systém výchovy a vzdělávání vybraného věkového období dítěte-žáka s využitím principů M. Montessori. Hledejte nejen pozitiva, ale i možné problémy, které je nutné při objevování a výchově dítěte spatřovat.

1.3 Předmět pedagogiky

Pedagogika formuluje svůj **předmět** jako poměrně přesně vymezenou oblast lidského poznání. V tomto smyslu je předmětem pedagogiky **výchova a vzdělání (vzdělávání) každého jedince** v kontextu určité společnosti.

Pedagogika svým předmětem zasahuje do sociální oblasti, což znamená, že je **sociální (společenskou) vědou, takzvanou** vědou o člověku.

Pedagogiku také chápeme jako vědu normativní a explanativní. Pokud jsou předmětem jejího zájmu pouze otázky návodu, popisu (deskripce) a porozumění výchovným jevům a procesům, pak je pedago-

gika **normativní vědou**. Pokusí-li se pedagogika o objasňování a výklad výchovných procesů a jevů, bude-li hledat jejich příčinná vysvětlení, odpovědi na otázky, jak a co, ale také na to, jaké má být výchovné dění, pak je pedagogika **vědou explanativní**. Podle našeho názoru je potřeba **hledat spojnic mezi oběma přístupy**. Pokud ji nalezneme, pak se **pedagogika stane vědou explanativně-normativní**, která pomocí své teorie a výzkumu bude nejen popisovat, ale i analyzovat, identifikovat, objasňovat a predikovat (předpovídat) výchovné jevy a procesy v pedagogické realitě.

Pedagogika pak ve spolupráci s dalšími vědními disciplínami (psychologií, sociologií, biologií, lékařskými vědami, filozofií apod.) bude usilovat o objasnění výchovných jevů a procesů, výchovného působení vychovatelů, učitelů a rodičů v pedagogické a společenské realitě. Bude formulovat nové vývojové trendy pro různé oblasti výchovy a vzdělávání (např. pedagogika v posledních letech se ve spolupráci s psychologií zabývá otázkami intervence a krizové intervence v pedagogické realitě a dalších životních situacích).

Moderní pedagogika je v 21. století postavena před nelehké úkoly spojené s globálními problémy lidstva (otázky zdraví, míru a válek, etnických odlišností, rasové a náboženské nesnášenlivosti, ochrany životního prostředí, otázky bídy, hladu, digitalizace práce a vzdělávání apod.). Výchova a vzdělávání orientované na řešení těchto globálních problémů překonávají hranice České republiky a je potřeba chápat výchovu a vzdělávání jako předmět pedagogiky v evropských a posléze i celosvětových dimenzích. Pedagogika a její předmět jsou tímto postaveny do nového sociálního kontextu a bude nutné objasňovat výchovu a vzdělávání ve vztahu k mezinárodním souvislostem (akceptace multikulturní výchovy, interkulturního vzdělávání apod.) a k digitalizaci společnosti a práce.

Otázky a úkoly

1. Vysvětlíte na konkrétních příkladech, proč je pedagogika považována za vědu o člověku.

2. Co je předmětem pedagogiky jako vědy a jak se liší tento předmět od jiných věd (např. od lékařských, přírodovědných apod.)?
3. Uveďte rozdíly mezi chápáním pedagogiky jako vědy normativní a vědy explanativní. Vysvětlete na konkrétních příkladech z praxe.
4. V čem spatřujete význam pedagogiky a jejího předmětu v mezinárodních souvislostech a v digitalizovaném světě a vzdělávání?

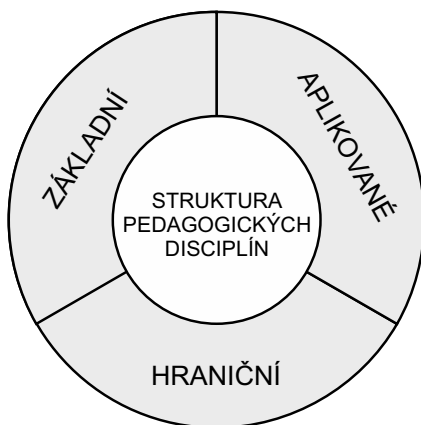
1.4 Struktura pedagogických disciplín

Většina společenských věd a věd o člověku diferencuje svou strukturu a vyčleňuje si své disciplíny a subdisciplíny. Taktéž pedagogika jako moderní věda se postupem vývoje strukturovala do určitého systému vědních disciplín.

Pedagogické disciplíny lze členit **podle různých hledisek a kritérií**, například:

- podle **vývojového** hlediska (dle věku jedince) lze členit pedagogiku na tyto disciplíny: **předškolní pedagogika, pedagogika základní školy, středoškolská pedagogika, vysokoškolská pedagogika, andragogika, gerontopedagogika**;
- podle hlediska **sociálního, společenského** (tj. podle sociální oblasti, ve které jsou výchova a vzdělávání realizovány) pak můžeme rozlišovat např. **mediální pedagogiku, vojenskou pedagogiku, sociální pedagogiku, pedagogiku rodinnou, podnikovou pedagogiku**;
- podle **druhů výchovného zařízení** dělíme pedagogiku například na **pedagogiku volného času, muzejní pedagogiku, školní pedagogiku apod.**;
- pokud kombinujeme více kritérií, například hledisko potřeb praxe, obsahu, institucionální, věkové, pak je možné pedagogiku diferencovat na **základní, hraniční a aplikované pedagogické disciplíny**

(obrázek 8), které jsou dále členěny na specifické pedagogické disciplíny (uvádíme dále v textu).

Obr. 8 *Struktura pedagogických disciplín*

Poznámka

Pro porovnání rozdílného strukturování pedagogických disciplín doporučujeme nahlédnout například do publikací Vašutová a kol., 1998; Švarcová, 2005; Vališová, Kasíková a kol., 2007.

Mezi **základní pedagogické disciplíny** zahrnujeme:

- **obecnou pedagogiku** (zabývá se teoretickými a metodologickými základy pedagogiky, pedagogickou terminologií, postavením pedagogiky v systému společenských věd aj.);
- **obecnou didaktiku** (předmětem jejího zájmu je proces výuky a vyučování; zkoumá základní didaktické kategorie procesu vyučování a učení žáků, např. kategorie cílů, prostředků a obsahů vzdělávání, proces výuky, organizační formy a metody výuky, je základem oborových didaktik);

- **dějiny pedagogiky** (vysvětlují vývoj pedagogických názorů, koncepcí, idejí, myšlenek, institucí, vliv historických kontextů na myšlení v minulosti a současnosti apod.);
- **teorii výchovy** (analyzuje vliv výchovného působení na rozvoj různých stránek osobnosti jedince, např. jeho náboženské, světonázorové, estetické, tělesné, mravní stránky rozvoje);
- **komparativní (srovnávací) pedagogiku** (zaměřuje se na analýzu a komparaci výchovných a vzdělávacích systémů v různých zemích, porovnává pedagogické koncepce a teorie aj.);
- **metodologii pedagogiky** (zabývá se systémem kvantitativních a kvalitativních výzkumných metod, kterými lze zkoumat pedagogické jevy a procesy, pedagogické zákonitosti, pedagogickou realitu apod.);
- **speciální pedagogiku** (orientuje se na výchovu a vzdělávání jedinců se speciálními potřebami, tj. dětí s určitým handicapem a dětí mimořádně nadaných; speciální pedagogika je členěna na subobory, např. na etopedii, tyflopedit, somatopedii, logopedii, psychopedii, surdopedii); někdy je speciální pedagogika řazena k aplikovaným pedagogickým disciplínám.

Do **hraničních disciplín** řadíme například:

- pedagogickou psychologii;
- sociální pedagogiku (zkoumá sociální kontexty a vztahy v procesech výchovy a vzdělávání; někteří autoři ji řadí k základním pedagogickým disciplínám, např. J. Vašutová nebo I. Švarcová);
- sociologii výchovy;
- ekonomiku vzdělávání;
- školní zdravotnictví a hygienu;
- kybernetickou pedagogiku aj.

Aplikované pedagogické disciplíny strukturujeme podle:

- **vývoje lidského jedince** na pedagogiku předškolní, primární, středškolskou, vysokoškolskou, andragogiku, gerontopedagogiku;

- **oblastí realizace výchovy a vzdělávání** na pedagogiku podnikovou, zemědělskou, volného času, mediální apod.;
- **výchovné instituce** na pedagogiku školskou, mimoškolskou, nebo pedagogiku vojenskou, rodinnou, pedagogiku dospělých – andragogiku apod.

Zde uvedené pedagogické vědní disciplíny mohou v postupném vývoji zaznamenat určité inovace a přestavby. Tak jako každá věda je dynamickým systémem, tak i vývoj pedagogiky povede jistě k dalšímu strukturování a rozvoji pedagogických disciplín, zejména v hraničních a aplikovaných disciplínách.

V současném dynamickém vývoji oblastí poznání, jako je vývoj osobnosti jedince, společnosti, pedagogické reality apod., bychom si nevystačili pouze s využitím pedagogických disciplín. Komplexnost výchovy vede k těsnému **sepětí pedagogiky s jinými vědami**, zejména s vědami společenskými, přírodními, ale i s technickými. Tyto vědy pomáhají pedagogice řešit některé aspekty výchovného procesu. Naopak pedagogika analýzou vzdělávání a výchovy poskytuje podněty k výzkumu a rozvíjení **interdisciplinární spolupráce, interdisciplinárního přístupu k řešení otázek výchovy a vzdělávání**.

Vzhledem k povaze problémů, se kterými se na teoretickém a výzkumném poli pedagogika setkává, je důležitá úzká spolupráce pedagogiky s **těmito vědami**:

- **psychologii**, a to v oblastech: poznávání osobnosti jedince, zákonitostí psychických vlastností jedince, specifik věkových období jedince, psychologických aspektů výchovného procesu, učení žáka apod.;
- **sociologii**, která nám pomáhá vysvětlit společenskou podmíněnost výchovy a vzdělávání, porozumět sociální determinaci výchovných procesů, porozumět specifikům různých sociálních prostředí a porozumět sociálním faktorům, které působí na rozvoj jedince a výchovný proces aj.;
- **biologii a lékařskou vědou**, které nám pomohou analyzovat hygienické normy výchovy a tím řešit některé problémy zdravotní výchovy

a výchovy postižených jedinců, učení a rizik prostředí (otázky zdravotně-hygienických norem při stavbě škol, úpravě učeben, nábytku, pomůcek, rozvrhu hodin atd.), řešení otázek prevence nemocí, bezpečnosti práce, výchovy ke zdraví, odhalování zákonitostí vývoje, stavby a činnosti lidského organismu (včetně stavby a funkcí nervové soustavy a lidského mozku), pochopení fyziologických rozdílů činnosti mozku ve vztahu k chování a procesu učení apod.;

- **filozofií**, jejíž systémy přispívají například k řešení koncepčních pedagogických otázek pojetí světa a člověka, k modifikaci cílů a obsahů, metod, forem a principů výchovy a vzdělávání;
- **historií**, která umožňuje vysvětlovat pedagogické jevy v hlubších historických souvislostech se zřetelem k sociálně-politickému, kulturnímu a ekonomickému vývoji společnosti.

Pedagogika se může zabývat i otázkami mravní, estetické a právní výchovy, spolupracuje tak s dalšími vědními disciplínami, jako jsou **etika, estetika a právní vědy**. Dále je patrná spolupráce pedagogiky i s **technickými vědami** (technické vyučovací prostředky), **architekturou** (řešení exteriérů a interiérů škol, výchovně-vzdělávacích zařízení apod.), s **ekonomickými vědami** (ekonomie vzdělávání), ale i s **informatikou** a jejími moderními technologiemi, digitální podobou informací, smart technologiemi, digitalizací vzdělávání apod.

Nelze opomenout vztahy pedagogiky k výuce různých vědních disciplín, např. k oborovým didaktikám, výpočetní technice, multimédiím apod.

Otázky a úkoly

1. Vyberte si různá hlediska třídění pedagogických věd. Vysvětlete rozdíly mezi nimi a porovnejte strukturaci pedagogických disciplín podle zvoleného hlediska.
2. Vypište výchovné a vzdělávací jevy a procesy, se kterými jste se v životě setkali. Pokuste se je přiřadit k jednotlivým pedagogickým vědám a svá

rozhodnutí zdůvodněte. Pak tyto vědy rozdělte do skupiny základních, hraničních a aplikovaných pedagogických věd.

3. Vysvětlíte význam spolupráce pedagogiky s jinými vědními obory. Svá vysvětlení podložte argumenty a konkrétními příklady z praxe.
4. Navrhněte program mezioborové konference k vybraným otázkám výchovy a vzdělávání vybrané skupiny dětí (lze členit podle vývojového období dětí, nebo podle potřeb dětí, nebo podle dětí vychovávaných v rodině či náhradní rodinné péči atd.). Je důležité, abyste si důkladně vybrali odborníky z různých vědních oborů. Dále pak naplánujte témata a okruhy otázek, které budou diskutovány v daném oboru, mezioborově a ve spolupráci pedagogiky se zvolenými obory. Pracujte na úkolu v týmu maximálně po čtyřech až šesti lidech a využijte znalosti a dovednosti z jiných předmětů, popřípadě konzultací s učiteli, odborníky z praxe, se studenty různých ročníků. Pokud jsou na vaší škole příznivé podmínky k uskutečnění konference, pak ji realizujte v praxi. Můžete pozvat rodiče i veřejnost. Poznatky a závěry z konference využijte pro studium. Zhodnoťte, co se vám podařilo, co ne a co všechno jste se naučili.
5. Pozorně si přečtěte následující citát a zamyslete se nad jeho myšlenkami: *„Výchova je největší a nejtěžší problém, který je možné člověku uložit.“* (I. Kant) Pak napište vlastní autorskou esej vycházející z uvedeného citátu. Následně prodiskutujte s ostatními své úvahy a názory.
6. Vyhledejte minimálně ve třech zdrojích aktuální otázky současné pedagogiky, které se řeší ve spolupráci s dalšími vědními obory. Zdrojem se vám mohou stát: webové stránky (české i zahraniční), pedagogické časopisy, knižní monografie, novinové články, sborníky z konferencí pedagogiky a pedagogického výzkumu, konzultace s předními českými i zahraničními pedagogy, webové stránky institucí zabývajících se otázkami pedagogiky apod. Aktuální otázky pedagogiky vypište a analyzujte. V závěru napište vlastní komentáře k vyhledaným pedagogickým otázkám. Nezapomeňte uvést přesný zdroj podle platné české bibliografické normy.
7. Ve skupinové práci diskutujte o možnostech edukace a polidštění moderních technologií (komunikačních, ale i jiných), o digitalizaci světa, navrhnete možné změny ve směřování pedagogické teorie i praxe v rovině vzdělávání, práce a společnosti.

1.5 Základní pedagogické kategorie

Definice základních pojmů různých věd jsou vždy určitým výsledkem vývoje vědění. Tak je tomu i v pedagogických vědách. Vymezení pojmů, se kterými pedagogika pracuje, obnáší mnoho potíží. Často je v nich patrný terminologický dualismus. U řady odborníků nalézáme různé definice pedagogických pojmů a mnohé základní pojmy nejsou označovány jednotnými termíny. Komplikací v pedagogické terminologii je také přejímání termínů z různých jazyků, zejména pak z angličtiny (kompetence, evaluace, edukace aj.). Různé interpretace pojmů „výchova“ a „vzdělávání“ vznikají také proto, že jsou zdůrazňovány či abstrahovány pouze některé stránky nebo prvky těchto pojmů.

Chápeme-li pedagogiku jako **vědu o výchově**, eventuálně jako **vědu o výchově a vzdělání (vzdělávání)**, pak se pokusíme v následujícím textu vymezit tyto základní pedagogické kategorie.

Nahlédneme-li do minulosti, najdeme řadu různých definic termínů „výchova“ a „vzdělání“. Již v latinském pojmosloví objevíme termín *educatio* (vychovávání) a *eruditio* (vzdělávání, učení).

Se systematickým a komplexním chápáním výchovy se setkáváme např. již u Platona (427–347 před n. l.) a J. A. Komenského (1592–1670) nebo také u C. A. Helvétia (1715–1771), J. J. Rousseaua (1712–1778) či u J. H. Pestalozziho (1746–1827). (Odlišnosti pojetí výchovy v pedagogických myšlenkách uvedených historických osobností uvádíme v druhé kapitole.)

Výchova vždy byla, stále je a bude součástí procesů udržování stávajícího stavu společnosti a lidí v této společnosti a připravuje lidi pro rozvíjení určité společnosti. S celkovými ekonomickými, sociálními i kulturními proměnami současného světa **je vhodné chápat výchovu jako celoživotní proces**.

Současné pohledy na vymezení pojmu „výchova“ v sobě zahrnují základní stránky lidského jedince, vztahy s ostatními lidmi a pro-

středím. Za neodmyslitelnou součást vymezení výchovy je považováno takové působení učitelů, vychovatelů, podmínek školy a rodiny, které je v souladu s vnitřními dispozicemi a působením samotného vychovávaného.

Výchovu chápeme jako cílevědomý a záměrný proces, který umožňuje změnu a rozvoj jedince v souladu s jeho potřebami, individuálními dispozicemi a sociálními vztahy.

Pro ilustraci uvádíme další **definice výchovy**:

1. „Výchova je optimalizací člověka a jeho světa, uceleného, uvědomělého, aktivního a tvůrčího vztahu člověka (lidí) k světu, tj. k přírodě, společnosti i k sobě samému.“ *Nebo také: „... výchova je cílevědomé rozvíjení osobnosti (sociální skupiny), jejích vztahů k světu vnějšími i vnitřními faktory jejího utváření a sebeutváření.“* (Blížkovský, 1992, s. 23)
2. Výchova je „proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji. ... Její účinnost je závislá na míře interiorizace výchovných vlivů vychovávaným jedincem.“ (Průcha a kol., 1995, s. 25)
3. Výchova je „cílevědomým a záměrným vytvářením a ovlivňováním podmínek umožňujících optimální rozvoj každého jedince v souladu s individuálními dispozicemi a stimulujícími jeho vlastní snahu stát se autentickou, vnitřně integrovanou a socializovanou osobností.“ (Pelikán, 1995, s. 36)

Poslední uvedená definice výchovy od J. Pelikána (ad 3) podtrhuje komplexnost výchovného působení a zdůrazňuje výchovný proces jako vědomé a záměrné utváření podmínek ve vztahu k individuálním zvláš-

nostem jedince. Výchova je v souladu s vlastním úsilím člověka stát se jedinečnou, integrovanou a společenskou osobností.³

V definicích výchovy se často objevují nejrůznější stránky výchovné praxe (práce, kultura, aktivita jedince, harmonický rozvoj jedince, společenský zájem, kulturní generační transmise, rozvoj vnitřních dispozic k ideální podobě apod.). Často uváděné definice pak zdůrazňují pouze jednu stránku výchovy, kterou je formování jedince ve smyslu přizpůsobení se něčemu, někomu (jakési pěstitelství vlastností a osobnosti člověka).

Pro ilustraci uvádíme tato **vymezení výchovy**, která **nepostihují** celou její podstatu:

- výchova je přípravou na život, na práci;
- výchova je přípravou k osvojování sociálních rolí;
- výchova je prostředkem k harmonickému rozvoji osobnosti;
- výchova je přípravou k sebevýchově;
- výchova je aktivitou lidského jedince apod.

Pro pedagogickou praxi je však nezbytné chápat výchovu komplexně, jako systém různých prvků a vztahů.

Pro fungování a efektivitu výchovy je nezbytný vztah výchovy a vzdělání (vzdělávání). V odborné literatuře, zejména zahraniční, se pojmy „výchova“ a „vzdělávání“ překrývají (např. v angličtině pojem *education* zahrnuje výchovu i vzdělávání). Jednotný termín pro výchovu a vzdělávání u nás zavádí J. Průcha pod názvem **edukace** (edukátor, edukační procesy, prostředí, edukační realita apod.; detailněji najdete v práci J. Průchy, 1997). Tento pojem zahrnuje činnosti žáka a učitele – vychovávání, vzdělávání, učení se. Ale v českém pedagogickém prostředí stále **vysvětlujeme pojmy „výchova“ a „vzdělávání“ (vzdělání) odlišně.**

³ V současné podobě společnosti s digitalizací světa zdůrazňujeme její formativní charakter a sociální aspekt osobnosti významný v mezilidských vztazích a po-
lidšťování informací.